

Andrzej Rykała

Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Kopcińskiego 31, 90–142 Łódź
e-mail: aaronbund@gazeta.pl

**„PRODUKTYWIZACJA” ŻYDÓW W POLSCE PO DRUGIEJ WOJNIE
ŚWIATOWEJ NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI ROLNICZEJ**

**“Productivisation” of Jews in Poland after World War II as an example
of agricultural activity**

Słowa kluczowe: Żydzi, produktywizacja, rolnictwo, okres powojenny, autonomia narodowo-kulturalna, Centralny Komitet Żydów w Polsce

Key words: Jews, productivisation, agriculture, post-war period, national-cultural autonomy, Central Committee of Polish Jews

**UWARUNKOWANIA UTWORZENIA SWOISTEJ AUTONOMII
NARODOWO-KULTURALNEJ DLA ŻYDÓW W POLSCE
PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ**

Żydzi byli w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej jedyną mniejszością narodową w Polsce, która w celu odbudowy podstaw materialnej egzystencji, ochrony własnej kultury, a nawet – co było swoistym ewenementem w ówczesnej rzeczywistości politycznej – wyrażania szerokiego spektrum koncepcji politycznych, stworzyła pewną formę autonomii instytucjonalnej. Zgoda na tę względną niezależność środowiska żydowskiego ze strony władz państwowych, które dążyły do budowy jednolitego narodowościowo i wolnego od wpływów religii społeczeństwa, miała złożone przyczyny. Tkwiły one zarówno w dynamice zmian dokonujących się na arenie międzynarodowej (zwłaszcza na Bliskim Wschodzie), jak i w specyfice przeobrażeń ustrojowych zachodzących w kraju.

Przebieg i konsekwencje drugiej wojny światowej wymusiły na społeczności międzynarodowej zajęcie zdecydowanego stanowiska wobec planów utworzenia przez Żydów siedziby narodowej na Bliskim Wschodzie. Palestyna, gdzie miała ta siedziba powstać, była w tym czasie nieukształtowanym politycznie obszarem, o znaczącym potencjale strategicznym. O jego podporządkowanie, jako kolejnego po krajach Europy Środkowo-Wschodniej przyczółka, zabiegał m. in. Związek Radziecki, mający decydujący wpływ na kształtowanie polityki wewnętrznej Pol-

ski. Splot interesów polityki zagranicznej ZSRR oraz dążeń ludności żydowskiej do odbudowy własnego państwa miał istotny wpływ na zgodę polskich władz na względną autonomię i wielotorową działalność polskich Żydów.

Władze polskie wykorzystały również znaczenie, jakie w środowisku międzynarodowym przypisywano kwestii żydowskiej państwowości. Zabiegając – m. in. za pośrednictwem zachodnich środowisk żydowskich – o międzynarodowe uznanie i uwiarygodnienie swoich rządów, władze te dały polskim Żydom zgodę na organizacyjną autonomię i pluralizm. Miał to być też sygnał, że nowy rząd polski stanowi jedyną siłę polityczną w kraju zainteresowaną zwalczaniem antysemityzmu.

Akceptacja dla wielotorowej i autonomicznej działalności Żydów była również wynikiem dojścia do władzy przedwojennych opozycjonistów, próbujących zerwać z tradycją nacjonalistyczną i klerykalną zakorzenioną wśród części dawnych elit. Dla rządzących Polską znaczenie przy wydaniu zgody na bardziej liberalną politykę wobec mniejszości żydowskiej miały ponadto: potrzeba dowiedzenia porażki ideologii hitlerowskiej, możliwość otrzymania zagranicznej pomocy dla wyniszczonej psychicznie i fizycznie ludności żydowskiej, a także chęć zadośćuczynienia jej za doznane w czasie drugiej wojny światowej straty ludzkie i materialne (Adelson 1993, s. 472–474; Rykała 2007, s. 160–161).

SKAZANI NA WŁASNE SIŁY WOBEC ANTYSEMICKICH AKTÓW PRZEMOCY I ZBRODNI

Nie bez znaczenia dla zajęcia przychylnego stanowiska czynników rządowych wobec idei utworzenia autonomii narodo-kulturalnej były też zbrodnie i akty przemocy dokonywane na Żydach w wyzwolonej spod okupacji hitlerowskiej Polsce. W pierwszych powojennych latach zabitych zostało w różnych okolicznościach, często w wyniku działalności antykomunistycznego podziemia (m. in. poakowskiego, Narodowych Sił Zbrojnych), co najmniej 800 Żydów¹. Mordowano ich za to właśnie że byli Żydami, a podłoże tych zbrodni było różnorakie: od przesądów rasistowskich i religijnych, związanych z legendą mordu rytualnego, poprzez pełnienie funkcji w strukturach nowego reżimu, aż po rabunek i zapobieżenie odzyskaniu mienia przez ocalałych z Zagłady (Grabski, Rykała 2010, s. 402). „W znacznej części ofiarami były bezbronne kobiety i dzieci. Co najmniej drugie tyle osób [od 650 do 750 – przyp. A.R.] zostało w tym czasie rannych. W wielu przypadkach były to zabójstwa zbiorowe. Łączna liczba <zajść> z pewnością oscylowała między 200 a 300 wydarzeniami” (Żbikowski 2011, s. 71–93).

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP), Departament Polityczny (DP), Wydział Narodowościowy (WN), sygn. 786, 787; Polska Partia Robotnicza (PPR), Komitet Centralny (KC), Sekretariat, sygn. 295/ VII/ 149, k. 245–334; Urząd Rady Ministrów (URM), Biuro Prezydialne 5/17.

Terror antysemitki – który, biorąc pod uwagę niewielką liczbę ocalałych Żydów, budzi przerażenie – miał swoje uwarunkowania geograficzne: dochodziło do niego głównie we wschodniej i środkowej Polsce oraz mniejszych miejscowościach.

IDEA I PRAKTYKA TZW. PRODUKTYWIZACJI W KONTEKŚCIE SYTUACJI SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ I POLITYCZNEJ OCALAŁYCH Z ZAGŁADY

Drugą wojnę światową przeżyło, według różnych źródeł, od niespełna 10 do ok. 13% z ponad 3,3 mln Żydów żyjących w przedwojennej Polsce (Adelson 1993, s. 387; Rykała 2007, s. 17; Stankowski, Weiser 2011 s. 31–34). Ujawnianiu się ocalałych, powrotom więźniów z obozów w Niemczech oraz napływowi repatriantów ze Związku Radzieckiego, towarzyszyło zjawisko emigracji ludności żydowskiej z kraju. Mimo wyjazdów liczba Żydów w Polsce systematycznie rosła, osiągając kulminację na początku lipca 1946 r. W kraju przebywało wówczas niemal 244 tys. osób identyfikujących się ze społecznością żydowską². W drugiej połowie 1946 r. liczba Żydów zmniejszyła się jednak dość znacząco. Nastąpiło to wskutek fali emigracyjnej, wywołanej w dużym stopniu pogromem w Kielcach 4 lipca 1946 r., będącym największym jednostkowym aktem antysemitki zbrodni, w którym zginęło 37 Żydów (35 zostało rannych) i 3 Polaków³. W wyniku emigracji – wzmoczonej pogromem kieleckim oraz zgodą władz państwowych na legalny wyjazd osób narodowości żydowskiej pod koniec lat czterdziestych – Polskę opuściło w pierwszych latach powojennych (do początku 1951 r.) ok. 180 tys. Żydów.

Objęcie Żydów w Polsce nową polityką gospodarczą było wynikiem zarówno ogólnej sytuacji, w jakiej znaleźli się oni po Zagładzie, jak i zmian ustrojowych dokonujących się w kraju. Tragiczne położenie tej ludności wymagało podjęcia przez czynniki rządowe oraz organy przedstawicielskie strony żydowskiej nie tylko natychmiastowych działań w celu zapewnienia ocalałym podstawowych środków utrzymania, ale także stworzenia koncepcji długoterminowej polityki gospodarczej. Podstawowym elementem programu nowej polityki ekonomicznej państwa stała się tzw. produktywizacja. Polegała ona na zwiększeniu zatrudnienia Żydów (i nie tylko) w przemyśle, sektorze spółdzielczym oraz gospodarce rolnej.

Program „produktywizacji” wpisywał się w dużym stopniu w założenia ówczesnej polityki gospodarczej. Odwoływała się ona do własności zbiorowej, odpowiadając ogólnym koncepcjom wprowadzanego procesu uspołecznienia środków produkcji. Nie oznaczało to jednak, że sfera gospodarcza została wyjęta spod

² Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH), Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP), Wydział Ewidencji i Statystyki (WEiS), sygn. 569.

³ Więcej o pogromie kieleckim m. in. w: Szaynok B., 1992, „Pogrom Żydów w Kielcach. 4. VII 1946 r., Warszawa; Medycki S., Wrona Z., 1992, Antyżydowskie wydarzenia kieleckie 4 lipca 1946 roku, T. 1, Kielce; Kersten K., 1996, Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946 r., Warszawa; Michnik A., Pogrom kielecki. Dwa rachunki sumienia, cz. 1, „Gazeta Wyborcza” z 9 VI 2006 r.; Wokół pogromu kieleckiego, 2006, red. Kamiński Ł., Żaryn J., Warszawa.

wpływów autonomii instytucjonalnej, a działalność ekonomiczna polskich Żydów wpisywała się bez reszty w proces upaństwowienia gospodarki⁴, a od 1947 r. w oparty na założeniach planów kilkuletnich, określających najważniejsze cele rozwoju państwa, system nakazowo-rozdzielczy.

Odpowiedzialni za realizację programu „produktywizacji” liczyli na powodzenie, ponieważ jego zasady stosowane miały być do niewielkiej populacji żydowskiej (za punkt odniesienia przy trudnościach we wdrażaniu podobnych planów stawiano ponad milionową rzeszę robotników żydowskich w okresie międzywojennym). Istotne znaczenie przy inicjowaniu polityki „produktywizacyjnej” miało również poparcie udzielone tej koncepcji przez dużą część środowiska żydowskiego. Szerokie spektrum żydowskich partii i organizacji politycznych – nawiązując do poglądów głoszonych już w końcu XIX w. – opowiadało się za zmianą dotychczasowej struktury społeczno-zawodowej polskich Żydów. Program nowej polityki ekonomicznej miał być stosowany również wobec osób nieposiadających w ogóle jakichkolwiek kwalifikacji zawodowych (Rykała 2005, s. 52).

Głównym inicjatorem i koordynatorem realizacji programu „produktywizacji” był Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP), a z jego ramienia – Wydział Produktywizacji. Komitet – powstały w listopadzie 1944 r., jako platforma porozumienia niemal wszystkich działających w kraju żydowskich ugrupowań politycznych⁵ – był największą i najważniejszą organizacją polskich Żydów, dążącą do reprezentowania ich w charakterze monopolisty w stosunkach z polskim rządem i tzw. zagranicą. Zakresem swoich działań objął: opiekę społeczną, służbę zdrowia, opiekę nad dziećmi (m. in. prowadził starania mające na celu odebranie dzieci z rodzin chrześcijańskich i klasztorów), pomoc prawną, opiekę nad repatriantami, pomoc emigrantom, zaspokajanie potrzeb religijnych (choć nie zabiegał o przejęcie, kosztem kongregacji wyznaniowych, całej sfery życia religijnego), krzewienie kultury żydowskiej⁶. Jednym z najważniejszych zadań CKŻP była odbudowa życia

⁴ Upaństwowienie gospodarki, wynikające z przejścia władzy w Polsce przez komunistów, rozpoczęła przyjęta przez Krajową Radę Narodową (KRN) 3 stycznia 1946 r. ustawa o nacjonalizacji przemysłu. Na jej podstawie państwo przejęło na własność i bez odszkodowań mienie niemieckie i tzw. zdradców narodu. Za odszkodowaniem przejęto natomiast wszystkie przedsiębiorstwa w 17 sektorach przemysłu (min. hutnicze, górnicze, włókiennicze, rolno-spożywcze) oraz zatrudniające na jedną zmianę powyżej 50 osób. Realizacja postanowień ustawy zlikwidowała prywatny kapitał przemysłowy. Kontrola państwa nad kluczowymi gałęziami gospodarki pozwoliła wdrożyć elementy gospodarki planowej.

⁵ W pierwszych latach powojennych (do 1950 r.) funkcjonowało w Polsce aż 11 partii politycznych (w tym 8 legalnych), będących w dużym stopniu sukcesorkami ugrupowań przedwojennych. Ze względu na koszmar doświadczeń wojennych duże poparcie wśród ludności żydowskiej zyskały partie i organizacje syjonistyczne, zarówno świeckie (m. in. Poalej Syjon), jak i religijne (Mizrachi), odwołujące się do hasła emigracji Żydów z Polski i głoszące potrzebę budowy dla nich siedziby narodowej na Bliskim Wschodzie. Nadzieje, jakie wciąż wiązano z realizacją idei równości i sprawiedliwości społecznej, wpływały na popularność ugrupowań lewicowych, postulujących zarówno ideę utworzenia żydowskiej autonomii kulturalno-narodowej w Polsce, ale odrzucających hasło emigracji do Palestyny (Bund), jak i zainteresowanych przede wszystkim utworzeniem w Palestynie socjalistycznego państwa żydowskiego (Rykała 2007, s. 89–90, 98; 2010, s. 295–297).

⁶ AAN, sygn. 237/XXVI/34; AŻIH, CKŻP, Wydział Organizacyjny (WO), sygn. 34.

gospodarczego Żydów, a podstawowym elementem programu, mającego do tego doprowadzić stała się wspomniana „produktywizacja”, polegająca na prowadzeniu sieci kursów i szkół zawodowych, zakładaniu i wspieraniu spółdzielni oraz kierowaniu Żydów do przemysłu i rolnictwa. Dążono do zmiany przedwojennej struktury społeczno-zawodowej – kupców, fabrykantów, właścicieli nieruchomości miały w świetle nowych realiów polityczno-ekonomicznych zastąpić osoby „zawodowo czynne”.

ŻYDZI PRACUJĄCY W ROLNICTWIE

Gdy w połowie 1945 r. CKŻP rozpoczął wdrażanie koncepcji długoterminowej polityki gospodarczej, pozbawionych materialnych podstaw egzystencji i nieposiadających zatrudnienia było 96,5% spośród 78,5 tys. Żydów przebywających w kraju⁷. Zatrudnienie znalazło zaledwie 2639 osób, z których 1529 osób (57,9%) posiadało kwalifikacje niezbędne do jej wykonywania.

W dniu 1 lipca 1946 r., a więc po zakończeniu akcji repatriacyjnej i w „przeddzień” pierwszej, masowej emigracji ludności żydowskiej z Polski, pracę podjęło ponad 26 tys. osób, co stanowiło 10,7% wszystkich Żydów przebywających w tym czasie w kraju⁸.

Po okresie ogólnego chaosu, jaki zapanował wśród Żydów w związku z pogromem kieleckim, na początku 1947 r. pojawiły oznaki względnej stabilizacji sytuacji ekonomicznej. Nastąpił m. in. wzrost – do 33 442 – liczby osób podejmujących pracę. Najwięcej spośród nich – 6165 (18,4% wszystkich pracujących) – na ogół ludzi młodych, pozbawionych związków z przedwojenną tradycją zawodową, znalazło zatrudnienie w przemyśle państwowym (bez uwzględniania kopalń)⁹.

Stosunkowo wielu Żydów zatrudniały też różnego rodzaju instytucje społeczne, w tym zwłaszcza żydowskie – 5512 osób (16,5%) i urzędy państwowe – 3307 osób (9,9%)¹⁰. Podjęcie pracy w tych placówkach wynikało na ogół z odpowiedniego przygotowania zawodowego oraz afirmatywnego stosunku do przemian ustrojowych dokonujących się w kraju. Komitety żydowskie (terenowe oddziały CKŻP) czyniły wielokrotne starania, aby „odbiurokratyzować” własny aparat administracyjny, który w połowie 1947 r. zatrudniał 15% wszystkich pracujących w kraju Żydów¹¹.

Mimo postępującego procesu upaństwowienia gospodarki, 5058 Żydów (15,1%) prowadziło prywatne przedsiębiorstwa, a 4607 (13,8%) – indywidualne warsztaty¹². W trosce o rozwój indywidualnego rzemiosła, specjalizujący się w nim zor-

⁷ AŻIH, CKŻP, WEiS, sygn. 569; WO, sygn. 34.

⁸ AŻIH, CKŻP, Wydział Produktywizacji (WP), sygn. 155; WEiS, sygn. 569.

⁹ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 101.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ AAN, sygn. 295/VII/149.

¹² AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 101.

ganizowali nawet kilka żydowskich związków rzemieślniczych, będących dla nich nie tylko wsparciem w urządzaniu warsztatów i tworzeniu odpowiednich warunków pracy, ale i reprezentacją przed odpowiednimi instytucjami gospodarczymi¹³.

W odrębnym (żydowskim) sektorze spółdzielczym zatrudnienie w analizowanym okresie znalazło 3077 Żydów (9,2%), natomiast z wykonywania wolnych zawodów utrzymywało się 1546 (4,6%). Pozostali pracowali w handlu – 1047 osób (3,1%), przedsiębiorstwach samorządowych – 916 (2,7%), urzędach samorządowych – 662 (2,0%), kopalniach – 868 (2,6%) i rolnictwie – 599 (1,8%)¹⁴.

Zatrudnienie możliwie dużej liczby Żydów również w tym ostatnim dziale gospodarki było głównym celem wspomnianej polityki „produktywizacji”. Zainteresowani pracą na roli zorganizowali 30 września 1945 r. w Dzierżoniowie I Zjazd Rolników Żydów z Dolnego Śląska. Jego celem było wypracowanie wspólnej strategii, która umożliwiłaby rolnikom pozyskanie dla swoich gospodarstw pomocy finansowo-materialnej od państwowych i żydowskich instytucji. W tym okresie pracę na roli podjęło na Dolnym Śląsku 127 Żydów, w następujących miejscowościach: Bielawa, Rychbach (obecnie: Dzierżonów), Gierzcze Puste (obecnie: Głuszycza), Ludwikowo, Niemcza, Peterswaldau (obecnie: Pieszycze) i Wałbrzych (fot. 1). Rolnicy ci prowadzili ogółem 34 gospodarstwa, o łącznej powierzchni

Fot. 1. Żydowscy pracownicy folwarku w Rychbachu. Źródło: Dział Dokumentacji Zabytków i Archiwum Fotografii Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Photo 1. Jewish farm workers in Rychbach. Source: Documentation Department of Monuments and Photographic Archive, Jewish Historical Institute in Warsaw

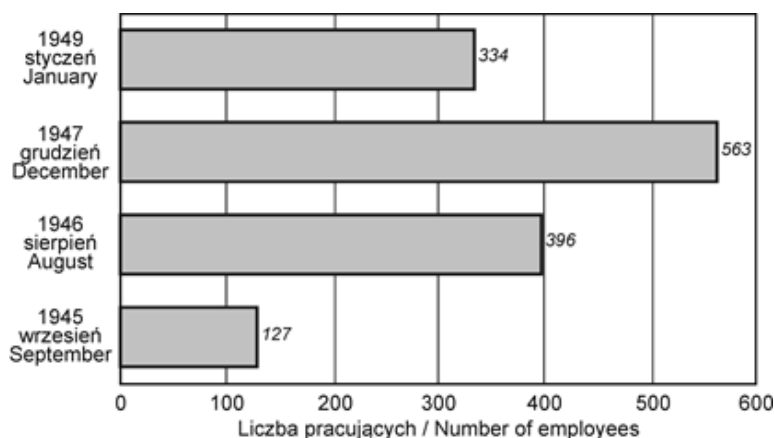
¹³ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 101, 155; Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Prezydium Rady Narodowej (PRN), Urząd Spraw Wewnętrznych (USW), sygn. 2355.

¹⁴ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 101.

900 ha. Na inwentarz żywy gospodarstw składały się 342 sztuki bydła, 95 koni, 30 sztuk trzody chlewnej i 400 sztuk drobiu. Wielkość produkcji mlecznej uzyskanej w gospodarstwach osiągnęła wartość 600 000 litrów, co pokrywało niemal 40% zapotrzebowania ludności żydowskiej Dolnego Śląska na mleko¹⁵.

W marcu 1946 r. Żydzi prowadzili 63 (głównie tzw. poniemieckie) gospodarstwa rolne, zajmujące łączną powierzchnię 1470 ha¹⁶. Duża część areалу nie była jednak wykorzystana pod zasiew, co wynikało z bardzo trudnej sytuacji finansowej i materialnej żydowskich rolników. Ponadto zgłaszali oni zapotrzebowanie na dodatkowe sztuki bydła (150), koni (200) i prosiąt (350). W sierpniu tego roku liczba gospodarstw (zajmujących ogółem ok. 2 tys. ha) wzrosła do 100. Pracę podjęło w nich 396 osób, a we wrześniu o 100 więcej (ryc. 1)¹⁷.

Obszarem większej koncentracji żydowskich gospodarstw rolnych była, obok Dolnego Śląska, północno-zachodnia Polska, a dokładnie dwa powiaty: stargardzki i choszczeński (ryc. 2). W sierpniu 1946 r. w 9 państwowych majątkach rolnych pracę podjęło 107 Żydów, natomiast ogółem na roli osiedliły się 93 rodziny (227 osób)¹⁸. Większość z nich stanowili repatrianci z ZSRR, którzy zajęli się rolnictwem głównie z powodu braku perspektyw na szybkie znalezienie pracy i mieszkań w Szczecinie i okolicznych miastach. Dużą rolę w wyborze tej aktywności zawodowej odegrała wzmoczona kampania agitacyjna, którą na rzecz zakładania żydowskich gospodarstw prowadzili polscy i żydowscy działacze. Podstawową

Ryc. 1. Żydzi pracujący na Dolnym Śląsku w rolnictwie w latach 1945–1949
Źródło: opracowanie własne.

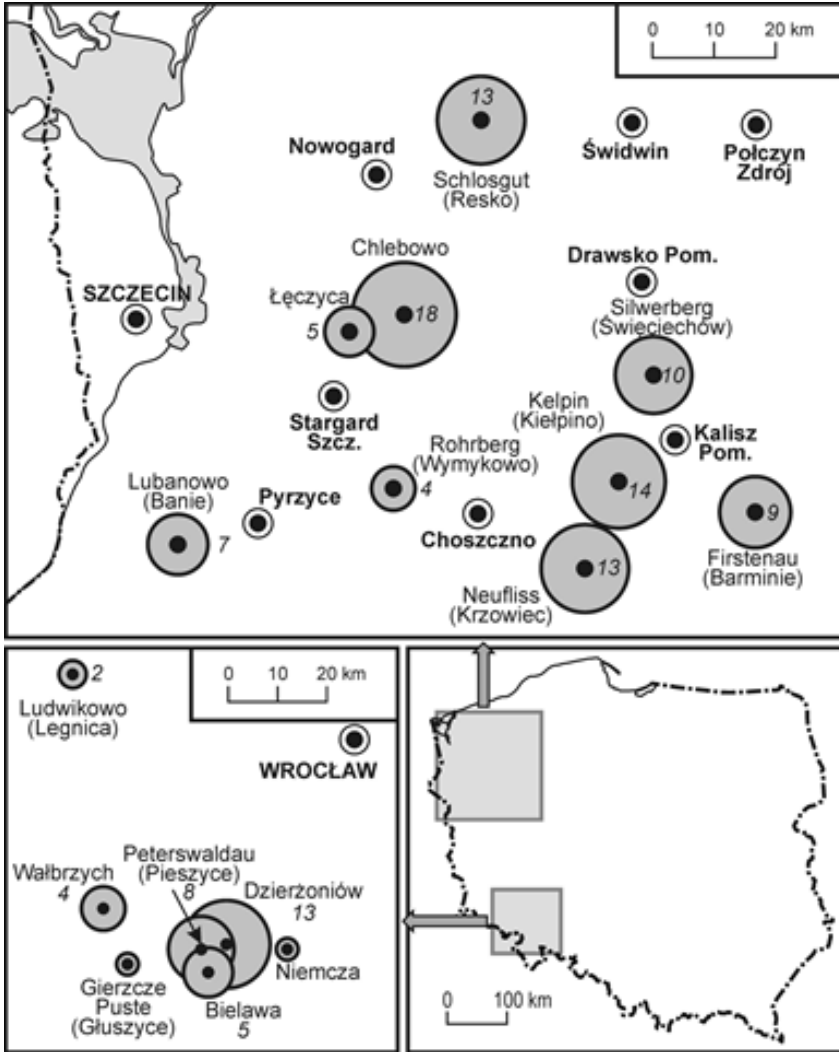
Fig. 1. Jews working in Lower Silesia in agriculture in the years 1945–1949
Source: own elaboration

¹⁵ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 157.

¹⁶ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 43.

¹⁷ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 155; Prezydium, sygn. 34.

¹⁸ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 18, 155.

Ryc. 2. Liczba i rozmieszczenie żydowskich gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku (we wrześniu 1945 r.) oraz rodzin żydowskich osadzonych na roli na Pomorzu Zachodnim (w sierpniu 1946 r.). Źródło: opracowanie własne.

Fig. 2 The number and arrangement of Jewish farms in Lower Silesia (in September 1945) and Jewish families working in agriculture in Western Pomerania (in August 1946). Source: own elaboration.

trudność we wstępnej fazie organizowania placówek rolnych stanowił brak odpowiedniego przygotowania ich przyszłych właścicieli. Wielu osobom podjęcie działalności rolniczej utrudniał opór natury psychologicznej, wynikający m. in. z obawy o reakcję ludności nieżydowskiej (ta wykazywała na ogół przychylność)¹⁹.

W 1947 r. liczba rolników nie uległa większym zmianom. Tych, którzy opuścili Polskę (m. in. na fali wywołanej pogromem kieleckim) lub zrezygnowali z trudnej pracy w rolnictwie, zastępowali kolejni pionierzy tego zawodu. W lipcu tego roku osiedliło się na roli 702 Żydów (268 rodzin): na Dolnym Śląsku – 512 (193 rodziny), w okolicach Szczecina – 190 (75 rodzin)²⁰.

W końcu 1947 r. na ogólną liczbę 181 żydowskich gospodarstw rolnych – zatrudniających 563 osoby na Dolnym Śląsku i 240 w okolicach Szczecina – przypadały: 173 gospodarstwa indywidualne, 5 spółdzielni parcelacyjno-osadniczych (w Kaniu na Pomorzu oraz Kidlinie i Pieszycach na Dolnym Śląsku), a także 3 gospodarstwa pomocnicze. Wzorcowym żydowskim gospodarstwem rolnym była Spółdzielnia Rolnicza „Wspólny Trud” w Kaniu (w powiecie stargardzkim), której majątek obejmował obszar 592 ha ziemi ornej²¹.

Żydzi prowadzili działalność rolniczą również poza Dolnym Śląskiem oraz Szczecinem i jego okolicami. W końcu 1946 r. stanowili oni zaledwie 2% ogółu żydowskich rolników i pracowników rolnych w Polsce²². Zdecydowana dominacja w rolnictwie żydowskim tych dwóch regionów była w dużej mierze wynikiem planowej akcji aktywizacji gospodarczej Żydów na Ziemiach Zachodnich. Zaangażowanie organizacji żydowskich i państwowych w proces tworzenia gospodarstw rolnych na tych terenach spychało na nieco dalszy plan potrzeby pozostałych rolników. Udzielano im mniejszej pomocy finansowo-materiałnej, choć na wymiar tejże wpływ miał również brak precyzyjnych rejestrów Żydów trudniących się rolnictwem w innych regionach Polski. Dysproporcje między liczbą Żydów gospodarujących na ziemiach pozyskanych od Niemiec oraz pozostałych terenach Polski uległy zmianie w latach 1948–1949 r., głównie za sprawą porzucenia gospodarstw przez dolnośląskich i szczecińskich rolników. Rezygnowali oni z pracy na roli z różnych powodów, głównie trudności w zaadoptowaniu się do panujących tam warunków, niemożności zapewnienia dochodowości swoim gospodarstwom oraz chęci opuszczenia kraju, wzmożonej okazją wolnej emigracji. Podobnego kryzysu nie doświadczyły w tym czasie gospodarstwa w innych częściach Polski, prowadzone w wielu przypadkach przez osoby również przed wojną związane bezpośrednio lub pośrednio z rolnictwem. Na początku 1949 r. na Dolnym Śląsku gospodarowało 62,9% ogółu żydowskich rolników i pracowników rolnych, w Szczecinie i okolicach – 2,6%, na pozostałych obszarach Polski – 34,5% (ryc. 3)²³.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 160.

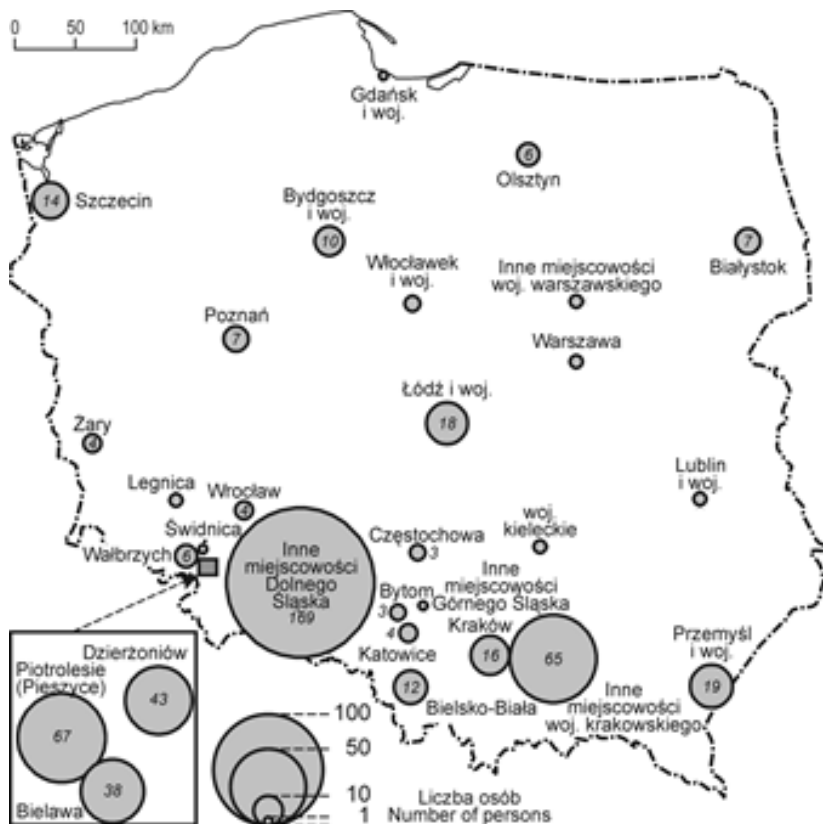
²¹ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 11, 157; WEiS, sygn. 281.

²² AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 101.

²³ AŻIH, CKŻP, WP, sygn. 148.

Pośród żydowskich rolników tylko nieliczni mieli jakiegokolwiek doświadczenie pracy w tym zawodzie. Zdobyli je jeszcze przed wojną, prowadząc niewielkie gospodarstwa, handlując płodami rolnymi lub zwierzętami hodowlanymi.

Znaczący udział w zorganizowaniu żydowskich, indywidualnych gospodarstw rolnych (zwłaszcza na Dolnym Śląsku, w rejonie Szczecina i centralnej Polsce) miało Towarzystwo Szerzenia Wiedzy Zawodowej ORT, występujące przed wojną pod nazwą Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej. Zajmowało się głównie szkoleniem zawodowym Żydów w wieku od 14 do 55 lat. W okresie trzech lat funkcjonowania szkół i kursów ORT ukończyło je blisko 3,5 tys. osób²⁴. Towarzystwo, wspólnie z organizacją pomocową *American Jewish Joint Distribution Committee* (w skrócie: Joint)

Ryc. 3. Żydzi zatrudnieni w rolnictwie na początku 1949 r. Źródło: opracowanie własne.
Fig. 3. Jews employed in agriculture at the beginning of 1949. Source: own elaboration

²⁴ APL, PRN, USW, sygn. 2357; AAN, Wydział Oświaty (WO), sygn. 237/XVII/81.

i CKŻP, wspierało również finansowo i materialnie wiele żydowskich gospodarstw rolnych. Na początku 1948 r., w celu ujednoczenia i koordynacji działań pomocowych, ORT powołał Komisję Koordynacyjną. Staraniem jego i CKŻP zorganizowano szkolenia dla rolników, a poszczególne gospodarstwa rolne zaopatrzone w żywy inwentarz, nasiona, nawozy i sprzęt rolniczy. Dzięki tym organizacjom powstał (głównie na Dolnym Śląsku) kompleks infrastruktury rolniczej, na który składały się zakłady kowalskie, rymarskie i opieki weterynaryjnej. Mimo wsparcia finansowego i materialnego wielu rolnikom nie udało się zapewnić dochodowości swoim gospodarstwom. W efekcie porzucali je, zmieniając rodzaj zawodowej samorealizacji. Z pracy na roli rezygnowali również zwolennicy emigracji do Izraela, pragnący wykorzystać zdobyte doświadczenia w rodzącym się państwie. Na kondycji żydowskich gospodarstw zaważyło jednak najbardziej zaprzestanie w 1950 r. działalności przez ORT. Brak wsparcia z jego strony był dla wielu rolników powodem do podjęcia decyzji o zaprzestaniu dotychczasowej aktywności zawodowej. Na jej kontynuowanie pozwolić mogli sobie jedynie właściciele najlepiej prosperujących gospodarstw, inni, którzy pozostali na wsi, wstąpili do spółdzielni (Rykała 2007, s. 88).

W organizowaniu własnych gospodarstw rolnych brały udział również żydowskie partie polityczne i ich młodzieżowe organizacje. Głównym celem działalności tych ośrodków było przysposobienie młodzieży żydowskiej do „produktywnej” pracy w przyszłym państwie żydowskim. Stanowiły one również źródło funduszy pozwalających utrzymywać działające w Polsce kibuce (fot. 2)²⁵.

Fot. 2. Kibuc rolny w Piławie. Źródło: Dział Dokumentacji Zabytków i Archiwum Fotografii Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie

Photo 2. Agricultural kibbutz in Piława. Source: Documentation Department of Monuments and Photographic Archive, Jewish Historical Institute in Warsaw

²⁵ Więcej na temat działalności, liczebności i rozmieszczenia kibuców w Polsce oraz prowadzących je partii i ich młodzieżowych organizacji: Rykała A., 2007, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce pod drugiej wojnie światowej*, Łódź.

W końcu lat czterdziestych w wyniku wyjazdu do Izraela zdecydowanej większości żydowskich rolników, ich gospodarstwa rolne oraz rolnicze kibuce zostały przekształcone w rolnicze spółdzielnie produkcyjne, w których pracę obok pozostających w kraju Żydów podjęli Polacy.

ZAKOŃCZENIE I PODSUMOWANIE

Sygnowana przez CKŻP, przy pewnej przychylności ze strony władz państwowych, polityka „produktywizacji”, której jednym z elementów był rozwój żydowskiego rolnictwa, miała kilka znaczących osiągnięć. Przede wszystkim doprowadziła do uruchomienia wielu gospodarstw rolnych dla wylęknionych i poszkodowanych Żydów, poprawiając względnie szybko tragiczną sytuację materialną tych osób. Najbardziej zrezygnowanym, którzy zmianę perspektyw życiowych łączyli z powierzeniem swojego losu odpowiednim instytucjom, pozwoliła na znalezienie zatrudnienia w niektórych dziedzinach odradzającej się gospodarki, w tym m. in. w rolnictwie. Proces „produktywizacji”, mimo niewątpliwych osiągnięć w zakresie zaspokojenia podstawowych potrzeb ekonomicznych ocalałych, nie dokonał znaczącego przewarstwowania zawodowego. Liczba zatrudnionych w rolnictwie nieznacznie przekroczyła pół tysiąca.

Przeobrażenia w polskiej polityce i gospodarce, które rozpoczął postępujący od 1948 r. stalinizm (m. in. ścisła kontrola wszelkich dziedzin życia przez system monopartyjny, rozwój ekonomii opartej na centralnym planowaniu inwestycji i centralnej dystrybucji dóbr), sprzęgnięte ze zmianami na arenie międzynarodowej (m. in. ustawieniem geopolitycznych wektorów młodego państwa żydowskiego na Zachód), doprowadziły do likwidacji 29 października 1950 r. CKŻP, a tym samym do zakończenia firmowanej przezeń polityki „produktywizacji”. Przez ten kilkuletni okres, jej przebieg, intensywność i zakres warunkowały legalne i nielegalne wyjazdy ludności żydowskiej z kraju. Zakładanie przez wielu Żydów tymczasowości pobytu w Polsce powodowało, że podmiot, w stosunku do którego ów proces wdrożono, był trudno uchwytny statystycznie, a planowanie długoterminowej polityki gospodarczej, odnoszącej się m. in. do żydowskiego rolnictwa, nie mogło przynieść oczekiwanych rezultatów. Zgoda władz państwowych na legalną emigrację Żydów do Izraela w końcu lat czterdziestych przypieczętowała zakończenie polityki „produktywizacji”. Choć większość żydowskich rolników opuściła swoje gospodarstwa, a nawet swój kraj, zdobyte w pracy na roli doświadczenia wielu z nich wykorzystało w nowej ojczyźnie.

Literatura

Adelson J., 1993, W Polsce zwanej Ludową, [w:] J. Tomaszewski, Najnowsze dzieje Żydów w Polsce, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 387–477.

- Grabski A., Rykała A., 2010, Żydzi w Polsce 1944–2010, [w:] A. Grabski., A. Rykała., W. Sienkiewicz., J. Wijaczka, M. Wodziński, H. Zaremska, A. Żbikowski., J. Żyndul., Atlas historii Żydów polskich, Wydawnictwo Demart, Warszawa, 393–421.
- Rykała A., 2005, Spółdzielczość żydowska w powojennej Polsce (1945–1949), *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica* 6, 51–67.
- Rykała A., 2007, Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce pod drugiej wojnie światowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rykała A., 2010, Łódź na mapie skupisk żydowskich Polski (po 1945 r.), [w:] A. Lech, K. Radziszewska, A. Rykała (red.), Społeczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 267–332.
- Stankowski A., Weiser P., 2011, Demograficzne skutki Holokaustu, [w:] F. Tych., M. Adamczyk- Garbowska (red.), Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Lublin, 15–38
- Szaynok B., 1992, Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946 r., Wydawnictwo Bellona, Warszawa.
- Żbikowski A., 2011, Morderstwa popełniane na Żydach w pierwszych latach po wojnie, [w:] F. Tych, M. Adamczyk- Garbowska (red.), Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Lublin, 71–93.

Summary

In this article the author has identified the causes of creation in Poland after World War II, a kind of national-cultural autonomy for Jews. One of the pillars of the institutional autonomy was called productivisation. The program of economic policy assumed increase in employment of Jews in the industry, cooperatives and agriculture. The main aim of this article was to present the practice of „productivization” for the activities of Jewish farms. The author has also made an attempt to assess the role that „productivization” – relating mainly to the analyzed sphere of activity - has played in rebuilding postwar Jewish life in Poland.

The execution of the “productivisation” policy authorised by the Central Committee of Polish Jews had lead in the immediate postwar period to the creation of many new jobs for the scared and harmed Jews, quickly improving their tragic financial condition. Despite its indisputable achievements in satisfying the basic economic needs of the survivors, the process of “productivisation” did not radically impact the professional structure of Jewish population. Parallel to the ongoing campaign to increase the employment of Jews in other areas of economy ((including agriculture), the number of workshop owners and employees of private companies was also increasing.